

**ADENAUER ÉS A KELETI „OLVADÁS”
AZ NSZK, A SZOVJETUNIÓ ÉS MAGYARORSZÁG VISZONYÁRÓL
1955–1956-BAN**

A Sztálin halálát (1953. március 5.) követő ún. „olvadás időszaka” a szovjet zóna államaiban az 1950-es évek közepén – Moszkva számára nem minden kockázat nélkül – a kommunista uralmi rendszer viszonylagos lazulásához, valamint a két világhatalmi tömb közötti hidegháborús feszültség némi enyhüléséhez vezetett, a békés egymás mellett élés jelszavának jegyében. A következőkben egyrészt megkíséreljük vázolni, miként hatottak a „keleti tömbben” zajló változások az Adenauer-kormányzat Szovjetunióval szembeni politikájára, másrészt választ keresünk arra, milyen hatást gyakoroltak ezek a fejlemények a nyugatnémet–magyar kapcsolatok alakulására.

Adenauer politikája és a Szovjetunió

A fiatal Német Szövetségi Köztársaság és a Szovjetunió közötti, a kezdetektől súlyos feszültségekkel terhes kapcsolatok¹ javulásának egyik első, szimbolikus jeleként értékelhető a Kreml 1955. január 25-i bejelentése a Németországgal való hadiállapot megszüntetéséről.² Az 1950-es évek közepén kibontakozó kölcsönös törekvések hátterében, amelyek Sztálin halálát követően az enyhülés jegyében a két ország viszonyának rendezésére irányultak, a szovjetek részéről az a kényszerű felismerés állott, hogy az NSZK gazdasági, politikai és katonai integrációja a „nyugati táborba” immár visszafordíthatatlan ténynek tekinthető,³ a nyugatnémet állam az 1955 májusában életbe lépett párizsi szerződések értelmében pedig már messzemenő állami szuverenitással is rendelkezett.⁴ Így a korábbi szovjet külpolitikai stratégia, amely a két német országrész semleges államként történő egyesítését, s ezáltal a nyugati szövetségi rendszertől való távoltartását tűzte ki célul,⁵ a realitások szintjén háttérbe szorult.⁶

Az Adenauer-kormányzat számára a kapcsolatok rendezése a Szovjetunióval elsősorban belpolitikai, illetve gazdasági okok miatt vált fontossá. Politikai síkon a kancellár 1955. szeptemberi moszkvai útja (egy több mint százfős delegáció élén) jelentette a normalizálás irányában tett áttörést, amely látogatás keretében került sor a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok felvételére. Mintegy ellentételezésként a kancellár elérte 9623, a Szovjetunióban még visszatartott német hadifogoly hazatérésének engedélyezését. Ezzel hallatlan népszerűséget szerzett a németek körében, amely még az 1957. szeptemberi parlamenti választásokon elért kiemelkedő CDU/CSU-sikerben is érezte hatását.⁷

Az ötvenes évek elejétől egyre markánsabban izmosodó nyugatnémet gazdaság számára⁸ ugyanakkor mindinkább jelentőssé váltak a kelet felé irányuló kereskedelmi kapcsolatok, a Szovjetunió és Kelet-Közép-Európa bekapcsolása az árucserforgalomba.⁹ A szövetségi gazdasági minisztérium körrendelete 1953 márciusában így fogalmaz: „A Szövetségi Köztársaság számára fontosnak bizonyulhat, ha az 1952 októberében alakult Német Gazdaság Keleti Bizottsága¹⁰ alkalmazkodóképes és kezdeményezésekben bővelkedő tevékenysége által a lehető leghatékonyabb kapcsolatok alakulnak ki a keleti blokkbeli partnerekkel. ... A keleti országok olyan helyzetben vannak, hogy a jelenlegi gazdasági körülmények között is fontos nyers- és alapanyagokat képesek szállítani Nyugat-Európa számára. ... A nyugat-keleti kereskedelem

területén a Szövetségi Köztársaságnak mindenestre azzal az igénnyel kell fellépnie, hogy földrajzi helyzetének és gazdasági teljesítőképességének megfelelő arányban részesüljön a Nyugat és Kelet közötti legális áruforgalomból.”¹¹ A külkereskedelmi forgalom visszaesése Európa két fele között – az ismert okok miatt – valóban drasztikusnak volt tekinthető; a nyugat-európai import összvolumenéből Kelet-Európa az 1938. évi 25 százalékkal szemben 1951-ben mindössze 4 százalékkal részesedett.¹² Keleti irányból különösen szén, fa és gabona behozatalára volt igény,¹³ cserében viszont a nyugat-európai iparcikkek exportjának lehetőségeit meglehetősen behatárolták a fegyverkezésben felhasználható termékekre vonatkozó, 1951-ben bevezetett CO-COM-lista tilalmi rendelkezései.¹⁴

Kézszelhető gazdasági érdekek motiválták szovjet részről is a kapcsolatok normalizálását, a keleti birodalom nyersanyagbőségét kínálhatta az 1950-es évek elejétől dinamikus fejlődő és hagyományosan magas színvonalúnak tekintett német, illetve nyugatnémet ipar termékeiért cserében. Politikai szempontból az NSZK-val való kiegyezés, a diplomáciai kapcsolatok felvétele jelentősen hozzájárult az ún. német kérdés körüli feszültségek enyhítéséhez, ami növelte Moszkva mozgásterét a nemzetközi diplomácia területén.¹⁵ A nyugati szövetségi rendszerbe integrálódott NSZK létezésének – kényszerű – elfogadásával a szovjet vezetés ugyanakkor azt remélte, hogy Adenauer a maga részéről szintén elismeri a szovjet zónába tagolt keletnémet állam önálló létezésének jogát („a két állam elmélete”).¹⁶

A „botránykövet” a Kelet-Európához fűződő kapcsolatokban azonban éppen az NSZK-külföldi ekkoriban formát öltött kulcsparadigmája, az ún. Hallstein-doktrína jelentette.¹⁷ 1955. szeptember 23-án a szövetségi kormány nyilatkozatban fogalmazta meg a német külpolitika alapvetését: a Német Szövetségi Köztársaság nem vesz fel vagy nem tart fent olyan államokkal diplomáciai kapcsolatokat, amelyek a maguk részéről diplomáciai viszonyban állnak a Német Demokratikus Köztársasággal, illetve vele ilyen viszonyt létesítenek.¹⁸ A háttérben – az újraegyesítés hivatalosan mindig hangoztatott célkitűzésének értelmében – az az államjogi felfogás állt, miszerint a Német Szövetségi Köztársaság „a német nép egyetlen államszervezete”, mivel a bonni szövetségi kormányzat – a kelet-berlini rezsimmel szemben – szabad választások eredményeképpen jött létre. Ebből következett külpolitikailag a „kizárólagos képviselői igény” (*Alleinvertretungsanspruch*) elve.¹⁹

A nyugatnémet–magyar kapcsolatok az „olvadás” idején

Sztálin halála után a nemzetközi politika színterén bekövetkező fejlemények – főként az SZKP XX. kongresszusa (1956. február 24–26.) hruscsovi „reformjai” – a magyar külpolitikában is új impulzusokat váltottak ki. A külügyminisztérium német referatúráján egy 1956 júniusában megfogalmazott, alapvető jelentőségű feljegyzés erről így tanúskodik: „A XX. kongresszus tanulásaiból szükségszerűen következik, hogy a magyar külpolitikának is az eddigieknél sokkal aktívabban, kezdeményezőbben kell fellépnie nemzetközi síkon és ki kell használnia mindazokat a lehetőségeket, amelyek így vagy úgy magyar szempontból adva vannak.”²⁰ A saját, nemzeti érdekeket fokozottabban figyelembe vevő, aktívabban mozgó magyar külpolitika, amely a sztálini időszakban még elképzelhetetlen lett volna, az alapvető ideológiai különbségek ellenére is jelentős esélyt látott a Nyugat-Németországhoz való közeledésre: „Véleményünk szerint sok jel mutat arra, hogy az NSZK felé külpolitikánk kedvező eredményekkel kezdeményezhetne...”²¹ A diplomáciai kapcsolatok rövid időn belül lehetséges felvételé-

vel azonban – bizonyos kezdeti illúzióktól eltekintve – maga a magyar külügyminisztérium sem számolt a Hallstein-doktrínára való tekintettel.²² „Azok az elképzelések..., amelyek arra vonatkoztak, hogy a szovjet–nyugatnémet kapcsolatok normalizálása után viszonylag egész rövid időn belül sorra kerül a magyar–nyugatnémet diplomáciai kapcsolatok felvétele is, ... nem bizonyultak reálisnak” – állapította meg 1956 szeptemberében a külügyminisztérium összefoglaló jelentésében.²³

A kedvezőnek tűnő nemzetközi, illetve szocialista táboron belüli helyzetben Magyarország egy sor további pozitív tényezőre alapozva igyekezett alátámasztani erőfeszítéseit a magyar–nyugatnémet közeledés érdekében.²⁴ A már említett 1956. júniusi feljegyzésben a magyar külügy részéről elsősorban arra hívják fel a figyelmet, hogy a két ország között mindig rendkívül szoros kapcsolatok álltak fenn, és hogy „különösen szellemi, kulturális vonatkozásban a kapcsolatok jelentős része a két nép előrehaladásának, kulturális felemelkedésének ügyét szolgálta”. Ezenkívül kiemelik, hogy magyar–NSZK viszonylatban – ellentétben a (nyugat)német–lengyel és (nyugat)német–csehszlovák bilaterális kapcsolatokkal – nincsenek „nagyobb rendezetlen kérdések”, különösen nincsenek területi követelések, és hogy – legalábbis a magyar hivatalos szervek szemszögéből – a magyarországi német kisebbség helyzete „rendezett”.²⁵ Mindezen túl a külügyminisztérium irata hangsúlyozza a korábban erőteljesen fejlett kereskedelmi kapcsolatok kétségtelenül fajsúlyos tényét, és ezzel összefüggésben aláhúzza a kölcsönösség szempontját: „Mindkét ország érdekelt a kereskedelem fejlesztésében.” Végezetül a feljegyzés szerzői szerint nyugatnémet oldalról is növekvő érdeklődés mutatkozik a kelet–nyugati kapcsolatok fejlesztése iránt: „Megfigyelésünk szerint az NSZK-ban mind erősebben jelentkeznek olyan hangok, melyek sürgetik a Kelet és Nyugat közötti kapcsolatok kiépítését.”²⁶ Ezzel kapcsolatban egyrészt a nyugatnémet ellenzék két vezető pártjára, a szociáldemokratákra (SPD) és a szabaddemokratákra (FDP), másrészt vállalkozói csoportokra – konkrétan a Krupp-konzernre – történik utalás.

A kedvezőnek látszó feltételek mellett a magyar diplomácia tehát jó esélyeket látott a Szövetségi Köztársasággal kapcsolatos tervei megvalósítására. A célkitűzésekre vonatkozó, a kor szellemének megfelelő ideológiai-politikai alapvetés azonban ez esetben is megkerülhetetlennek bizonyult, amint a már idézett feljegyzés további szakaszaiból világosan kitűnik.²⁷ Eszerint elsősorban arról lett volna szó, hogy a „haladó, illetve az Adenauer-politikával szembenálló, a Kelettel való kapcsolatok kiépítésében érdekelt köröket” erősítsék, és ezáltal – ha csak „szerény mértékben” is – gyengítsék a konzervatív Adenauer-kormányzatot és vele együtt a NATO-t, illetve azon nyugati „imperialista köröket”, amelyek az NSZK-t saját háborús terveikbe kívánják bevonni. Ez mindenekelőtt azt jelentette, hogy a nyugatnémet szociáldemokráciával mint „haladó” erővel kívánták fejleszteni a kapcsolatokat, amelyet – jogosan – a Kelet felé irányuló „aktívabb és konstruktívabb külpolitika” képviselőjének tekintettek.²⁸ A stratégiai cél tehát az volt, hogy a keleti irányban nyitottabb, a nyugati irányultságú katonai integrációval szemben szkeptikusabb erők bevonásával Kelet és Nyugat között általában javuljon a politikai klíma, miáltal konkrétabb célok is elérhetővé válhatnak. Végül is így volna lehetséges a kapcsolatok normalizálása vagy legalábbis egy *modus vivendi* elérése. Ebben az összefüggésben a magyar külügyminisztérium különösen is fontos szerepet tulajdonított a Nyugat-Németországgal való kereskedelmi kapcsolatok jelentős mértékű fejlesztésének: „Minden feltétele megvan, hogy ismét tradicionális piaccá váljunk egymás számára.” Abból a feltételezésből indultak ki, hogy a „külkereskedelem sokszorosára növelhető”. E célmegjelölés mögött az a – fentiekben a kelet-

nyugati viszonyt általánosan érintve már említett – tény húzódtott meg, hogy Magyarországnak a korábbi évtizedekhez hasonlóan szüksége volt nyugati, illetve nyugatnémet iparcikkre és berendezésekre, míg a nyugatnémet gazdaság továbbra is elsősorban nyersanyagok és agrártermékek behozatalában volt érdekelt.²⁹

Mindamellettt magyar részről igyekeztek hangsúlyt helyezni a kulturális kapcsolatok újraélesztésére is. A külügyminisztériumban (és nyilvánvalóan azon kívül is) léteztek törekvések a sztálini időszakban különösen elnyomott, hagyományosan nyugat felé orientálódó kulturális tradíciók és kötődések felelevenítésére, és – az NSZK-val mint „testvérországgal” kialakított, általában formális viszonyon túl – a kapcsolatok ápolására a nyugati német állammal is. E célkitűzés jegyében felvetődött többek között egy „több-kevesebb konzuláris hatáskörrel” felruházott intézmény kölcsönösségi alapon való létrehozásának gondolata a Magyarország és az NSZK közötti utazási lehetőségek megkönnyítése érdekében.³⁰ Mindezekben túl egy sor „kis lépés” megtételét is tervbe vették az NSZK-val való kapcsolatok javítása, illetve egyes nyitott kérdések megoldása érdekében. Ezek közé sorolható a második világháborút követő kitelepítések során szétszakított családok újraegyesítése, a Magyarország területén elesett német katonák névjegyzékének átadása, a hazánkba irányuló nyugatnémet turizmus támogatása.

A második világháborút követően, egészen az 1950-es évek első feléig alig léteztek kapcsolatok Németország nyugati megszállási övezetei (illetve az NSZK) és Magyarország között. Ha a háborús cselekmények következményeivel összefüggő egyes „érintkezésektől” eltekintünk (hadifogoly-repatriálás, jóvátételi ügyek stb.), tartós kontaktus kezdetben csupán a kereskedelem terén jött létre, az is meglehetősen szerény keretek között, miután 1947 szeptemberében a brit és az amerikai megszállási zóna irányában ismét megindulhatott a legális árucseré-forgalom, majd a nyugati megszálló hatóságok és Magyarország képviselői 1948. augusztus 26-án hivatalos kereskedelmi szerződést is kötöttek.³¹ Az 1949-ben megalakult Német Szövetségi Köztársaságról a magyar politika jószerivel csak azt követően „vett tudomást”, hogy 1955 márciusában Magyarország és Németország között *de iure* megszűnt a hadiállapot,³² és ez év folyamán az NSZK lényegében szuverén állammá vált, amellyel a Szovjetunió felvette a diplomáciai kapcsolatokat.³³ Az újonnan támadt érdeklődés jeleként még 1955-ben megtörténtek az első érintkezések: nyugatnémet újságírók találkoztak a kelet-berlini magyar nagykövetség munkatársaival.³⁴ A magyar külpolitika erőfeszítéseinek köszönhetően, hogy kapcsolatokat teremtsenek nyugatnémet (ellenzéki) politikusokkal, 1956. október elején – röviddel a magyarországi forradalom kitörése előtt – végül létrejött az első jelentős találkozás a kelet-berlini magyar nagykövetség munkatársai és a nyugatnémet FDP vezető politikusai között, akik között ott volt Erich Mende, a párt alelnöke és Walter Scheel, akkori Bundestag-képviselő, későbbi szövetségi elnök. A megbeszélések során a tárgyaló felek számos alapvető kérdést érintettek, köztük a német egység – akkoriban megoldhatatlannak látszó – problémáját, valamint az NSZK és Magyarország közötti gazdasági és diplomáciai jellegű kapcsolatok fejlődésének lehetőségeit. Míg magyar részről – a német egység kérdésétől függetlenül – az NSZK-hoz fűződő politikai kapcsolatok normalizálásának igényét és a két ország közötti kereskedelmi forgalom növelésének szándékát hangsúlyozták, nyugatnémet oldalról azt emelték ki, hogy Németországot piacgazdaságon alapuló, demokratikus országgként kívánják egyesíteni,³⁵ és rámutattak a kelet–nyugati kereskedelem alapvető problémáira. Ebben az összefüggésben főként a tervgazdasági rendszer rugalmatlanságáról esett szó. Végezetül – magyar javaslatra – egyetértettek abban, hogy célszerű

lenne, ha ipari, pénzügyi és külkereskedelmi szakemberek megvizsgálnák a két ország közötti gazdasági együttműködés konkrét lehetőségeit. Összességében mindkét fél azt az álláspontot képviselte, hogy – az adenaueri politikával ellentétben – szükség van a két ország között a diplomáciai kapcsolatok felvételére. Az FDP képviselői ígéretet tettek arra is, hogy segítséget nyújtanak további befolyásos nyugatnémet politikuskokkal való kapcsolatteremtéshez, nyilvánvalóan a kormányzó CDU egyes személyiségeire gondolva.³⁶

A fennálló kereskedelmi partnerség mellett³⁷ ebben az időben a két ország között egész sor félhivatalos vagy nem hivatalos kapcsolatfelvételre is sor került.³⁸ A kultúra és a tudomány területén már 1954–1955 folyamán megtörténtek az első óvatos lépések a korábban intenzív kapcsolatok újrafelvételére. Így első ízben találkoztak ismét magyar és nyugatnémet tudósok az NSZK-ban vagy Magyarországon rendezett konferenciákon, nyugatnémet (és nyugat-berlini) művészek léptek fel Magyarországon, és nyugatnémet filmeket mutattak be hazai mozikban. Nemzetközi sportrendezvények keretében a két ország sportolói találkoztak egymással Magyarországon, valamint az NSZK-ban és Nyugat-Berlinben. A magyar külügyminisztérium német referatúrájának feljegyzése szerint nyugatnémet részről ebben az időben fokozott érdeklődés nyilvánult meg a kulturális és tudományos kapcsolatok fejlesztése iránt.³⁹ Kétségtelenül – mindmáig ható – sajátos érdeklődést teremtett a nyugatnémet közönség körében Magyarország és a magyar (helyesebben: „magyarosch”) kultúra iránt a „Gyakran gondolkodok Piroskára” („*Ich denke oft an Piroshka*”) című romantikus nagyjátékfilm is, amelyet 1955 decemberében mutattak be Kölnben.⁴⁰

Miközben a bilaterális kapcsolatok lassan ismét fejlődésnek indultak, a sport, a tudomány és a kultúra területén az újrakezdés első gyümölcsei mutatkoztak, nyugatnémet hivatalos részről semmiféle jelét nem mutatták annak, hogy az „olvadás” jegyében fogant magyar kezdeményezésekre érdemben reagáljanak. Ebben az érdektelenséget tükröző magatartásban világosan megmutatkozott, hogy az 1949. szeptember 20. óta folyamatosan hatalmon lévő keresztény-konzervatív Adenauer-kormányzat külpolitikai alapvetésében a kezdetektől fogva szinte kizárólagosan a nyugati integrációra koncentrált (hiszen ez tűnt szuverenitása elnyerése legbiztosabb opciójának)⁴¹, ebből következően a tárgyalt időszakban – a Szovjetunióval való *modus vivendi* kialakításán túl – aligha beszélhetünk még valamiféle „*Ostpolitik*” gyakorlásáról.⁴² A nemzetközi diplomácia szintjén az Adenauer-kormány semmiféle érdeklődést nem mutatott a Magyar Népköztársasághoz fűződő politikai-diplomáciai kapcsolatok normalizálása iránt. A szövetségi kormány mereven tartotta magát a Hallstein-doktrínához,⁴³ és Magyarországot továbbra is pusztán Moszkva „szatellit”-államának tekintette. Azon tény mögött, hogy a gazdasági kapcsolatok terén mégiscsak bizonyos fellendülés volt tapasztalható, kétségtelenül elsősorban nyugatnémet gazdasági körök érdekei álltak.

A keleti „olvadás” vége

A magyar forradalom szovjet segítséggel történt véres leverése és a Kádár János által vezetett bábkormány hatalomra kerülése 1956 novemberében a hidegháborús feszültségek újabb kiéleződéséhez vezetett, ezen belül ismételten „jégkorszak” beköszöntét hozta nyugatnémet–szovjet, illetve nyugatnémet–magyar viszonylatban.⁴⁴ A nemzetközi politikában újfent a kölcsönös vádaskodások és az ellenséges retorika került a középpontba („nyugati háborús uszítás” és „imperialisták”, „kommunista terror” és „moszkvai imperializmus” stb.). A gazdasági kapcsolatok „láthatatlan” szintjét tekint-

ve mindazonáltal más kép rajzolódik ki. Így a nyilvánosság előtt alig volt ismert az a tény, hogy a Szovjetunió, illetve Magyarország Nyugat-Németországgal való kereskedelmi forgalmában nem került sor radikális vagy tartós visszaesésre. Kádár János már 1957 őszén kijelentette az MSZMP KB ülésén, hogy a Nyugathoz (és elsősorban az NSZK-hoz) fűződő magyar kereskedelmi kapcsolatok – a mutatószámok tanúsága szerint – ismét elérték a forradalom előtti szintet.⁴⁵

Az ideológia paravánja mögött tehát folyt tovább a pragmatikus gazdasági érdekek által mozgatott együttműködés, amely 1962–1963-ig – ha még csak csekély mértékben is – egyre növekedő tendenciát mutatott. A kubai válság, illetve a „magyar kérdés” diplomáciai megoldását követően viszont a gazdasági kapcsolatok már jelentős mértékben fellendültek, és volumenüket tekintve egyben kiindulási pontot jelentettek ahhoz, hogy a bilaterális kapcsolatok a két világrendszer országai között más területeken is kiépülhessenek. Ezek a pozitív fejlődési tendenciák nemcsak a szovjetnyugatnémet, hanem a magyar–nyugatnémet kapcsolatokra is fontos hatást gyakoroltak. Jelentős mérföldkőként itt csak a brandti „Ostpolitik” jegyében 1970–1972-ben megvalósult „keleti szerződéseket”,⁴⁶ illetve a Magyarország és az NSZK között 1973 decemberében létrejött diplomáciai kapcsolatokat⁴⁷ említhetjük. A végleges áttörésre mindkét viszonylatban természetesen még évtizedeket kellett várni, a szovjet birodalmi rendszer összeomlásáig.

Jegyzetek

¹ A korai viszonyrendszerről ld. *B. Meissner*: Die politischen Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Sowjetunion seit der Berlin-Krise. In: Jahrbuch der Albertus-Universität Königsberg/Pr. 26/27 (1986) 183–206.

² A nyugati szövetséges hatalmak – Nagy-Britannia, Franciaország és az Egyesült Államok – részéről már 1951 folyamán sort kerítettek erre az aktusra. – A Szovjetunió Németország-politikájának posztsztálini változásáról összefoglalóan ld. *E. Scherstjanoi*: Die sowjetische Deutschlandpolitik nach Stalins Tod 1953. In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 46 (1998) 497–549.

³ Ld. e folyamat alapvető dokumentumait: *K. A. Maier – B. Thoss* (szerk.): Westintegration, Sicherheit und deutsche Frage. Quellen zur Außenpolitik in der Ära Adenauer 1949–1963. Darmstadt, 1994.

⁴ Vö. *L. Herbst*: Option für den Westen. Vom Marshallplan bis zum deutsch-französischen Vertrag. München, 1996 (2. kiad.); *K. Doehring* et al: Deutschlandvertrag, westliches Bündnis und Wiedervereinigung. Berlin, 1985.

⁵ E törekvés legeklejtársabb – és máig vitatott – példája az 1952. március 10-i ún. Sztálin-jegyzék. A kérdés kiterjedt irodalmából: *H. Graml*: Nationalstaat oder westeuropäischer Teilstaat. Die sowjetischen Noten vom Jahre 1952 und die öffentliche Meinung in der Bundesrepublik Deutschland. In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 25 (1977) 821–864.; *H.-P. Schwarz* (szerk.): Die Legende von der verpassten Gelegenheit. Die Stalin-Note vom 10. März 1952. Stuttgart, 1982; *M. Kittel*: Genesis einer Legende. Die Diskussion um die Stalin-Noten in der Bundesrepublik 1952–1958. In: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 41 (1993) 355–389.; *G. Wettig*: Stalin und die deutsche Frage. Die Note vom 10. März 1952. In: Osteuropa 47 (1997) 1259–1273.

⁶ Vö. *B. Meissner* (szerk.): Moskau – Bonn. Die Beziehungen zwischen der Sowjetunion und der Bundesrepublik Deutschland 1955–1973. Dokumentation. (2 Bde) Köln, 1975; *M. Lindemann*: Die Haltung der Sowjetunion zur Eingliederung der Bundesrepublik Deutschland in das westliche Bündnissystem 1949–1955. In: Historische Mitteilungen 4 (1991) 23–49.

⁷ *R. Morsey*: Die Bundesrepublik Deutschland. Entstehung und Entwicklung bis 1969. München, 2000. (4. kiad.) 314.; *M.-L. Recker*: Wahlen und Wahlkämpfe in der Bundesrepublik Deutschland 1949–1969. In: G. A. Ritter (szerk.): Wahlen und Wahlkämpfe in Deutschland. Düsseldorf, 1997. 267–309.

⁸ A nyugatnémet gazdaság korabeli helyzetéről: *R. Klump*: Wirtschaftsgeschichte der Bundesrepublik Deutschland. Stuttgart, 1985; *W. Abelshäuser*: Wirtschaftsgeschichte der Bundesrepublik Deutschland (1945–1980). Frankfurt a.M, 1993 (7. kiad.).

⁹ Vö. J. Bellers: Außenwirtschaftspolitik der Bundesrepublik Deutschland 1949–1989. Münster, 1990; H. Paul-Calm: Ostpolitik und Wirtschaftsinteressen in der Ära Adenauer (1955–1963). Frankfurt a.M., 1981.

¹⁰ *Ostausschuss der Deutschen Wirtschaft* – a (nyugat)német gazdasági csúcsszövetségek közös szervezetéről van szó, amely egyben a legelső, máig létező regionális kezdeményezés ezen a területen. Vö. <http://www.ost-ausschuss.de/index>

¹¹ Runderlass des Bundesministeriums für Wirtschaft, 9. März 1953. In: Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland, 1953. Bd. 1. München, 2001. 268–269.

¹² Uo. 265–266.

¹³ Uo. 267.

¹⁴ Uo. 264.

¹⁵ Az NDK-val már 1954 folyamán felvette a Szovjetunió a diplomáciai kapcsolatokat.

¹⁶ *Masát Á.*: Magyarország és a két német állam kapcsolatának alakulása 1949 és 1989 között. In: Ujváry G. – Pröhle G. (szerk.): Újrakezdések krónikája 1867–2001. Magyar–német diplomáciai kapcsolatok. Budapest, 2001. 132–133.

¹⁷ A Hallstein-doktrína értékeléséhez vö. R. M. Booz: Hallsteinzeit. Deutsche Außenpolitik 1955–1972. Bonn, 1995.

¹⁸ Paradox módon ezt a gyakorlatot éppen a Szovjetunióval szemben nem érvényesítették.

¹⁹ Vö. G. Schöllgen: Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. München, 1999.

²⁰ Német referatúra. Feljegyzés. Tárgy: Az NSZK-val kiépítendő hivatalos kapcsolataink előkészítése. [1956. június 8.] Magyar Országos Levéltár (MOL), XIX-j-1-k (NSZK, Admin., 1948–1963), 26. tétel, 1. doboz.

²¹ Uo.

²² A Magyar Népköztársaság ugyanis már megalakulásának évében, 1949-ben felvette a diplomáciai kapcsolatokat az NDK-val.

²³ Célkitűzéseink a Német Szövetségi Köztársaság viszonylatban. [1956. szeptember 7.] Magyar Országos Levéltár (MOL), XIX-j-1-k (NSZK, Admin., 1948–1963), 26. tétel, 1. doboz.

²⁴ Uo.

²⁵ A Magyarországon maradt, mintegy 200 ezer főt számláló német nemzeti kisebbség tagjai 1955-ben ténylegesen visszakapták állampolgársági jogaikat, és lehetővé vált számukra, hogy a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetsége keretei között ismét szervezett társadalmi életet élhessenek. Ezek a „vívmányok” természetesen de facto relativizálódtak a „szocialista nemzetiségi politika” feltételrendszerei között.

²⁶ Vö. 20. sz. lábj.

²⁷ Vö. 20. sz. lábj.

²⁸ A nyugatnémet szociáldemokrácia megítélésében mindazonáltal jelentős különbségek voltak érzékelhetőek a magyar diplomácia különböző szintjein. A (kelet-)berlini magyar nagykövetség 1956 tavaszán például az SPD-vel szemben éles kritikát fogalmazott meg egy Budapestnek küldött jelentésében. Többek között arra hívták fel a figyelmet, hogy az SPD politikája „félrevezeti” a munkástömegeket. Ld. erről *Ruff M.*: A hivatalos Magyarország nyugatnémet politikai kapcsolatairól (1956–1958). In: Századok 132 (1998), 5. sz. 1115.

²⁹ Általában a keleti kereskedelem reaktivizálásához fűződő nyugatnémet érdekekkel kapcsolatban, amelyek már röviddel a Szövetségi Köztársaság megalakulása után jelentkeztek, ld. Ludwig Erhard miniszter Konrad Adenauer kancellárhoz intézett 1950. június 13-i feljegyzését. In: *H.-P. Schwarz* (szerk.): Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland, 1949/1950. München, 1997. 176–182.

³⁰ Magyar részről konkrét javaslat született arra vonatkozóan, hogy az NSZK nyisson önálló „utazási irodát” Budapestben, amely az 1948 áprilisa óta a francia nagykövetségnek működő, magyar állampolgárok számára Nyugat-Németországba szóló utazási engedélyeket kiállító német kirendeltséget váltotta volna fel.

³¹ A nyugati megszállási övezetekkel, illetve az NSZK-val létrejött magyar gazdasági kapcsolatokról bővebben ld. Magyar–nyugatnémet kapcsolatok (1955 végéig). [1956. május 28.] Magyar Országos Levéltár (MOL), XIX-j-1-k (NSZK, Admin., 1948–1963), 26. tétel, 1. doboz; továbbá *Horváth I.* – *Németh I.*: ... és a falak leomlanak. Magyarország és a német egység (1945–1990). Budapest, 2000. 125–126.

³² 1955. évi 9. számú törvényerejű rendelet a Németországgal való hadiállapot megszüntetéséről. In: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1955.* Budapest, 1956. 19.

³³ A magyar részről megélnéknült érdeklődést jól jelzi, hogy a magyar külügyminisztériumban 1955 őszétől számos tanulmány és előterjesztés készült Nyugat-Németország vonatkozásában. Ld. ehhez: Magyar Országos Levéltár (MOL), XIX-j-1-k (NSZK, Admin., 1948–1963), 26. tétel, 1. doboz.

³⁴ Részletesebben erről ld. *Ruff*: i. m. 1113 skk. 1.

³⁵ Vö. S. J. Glatzeder: Die Deutschlandpolitik der FDP in der Ära Adenauer. Baden-Baden, 1980.

³⁶ Ruff: i. m. 1119–1120.

³⁷ 1955 októberében fizetési megállapodás jött létre Magyarország és az NSZK között, amelynek hatálya Nyugat-Berlinre is kiterjedt. Az egyezmény 1956. február 1-jén lépett hatályba. (Hosszú ideig ez volt az egyetlen kormányközi egyezmény a két ország között.)

³⁸ Ld. ehhez: Magyar–nyugatnémet kapcsolatok (1955 végéig). Magyar Országos Levéltár (MOL), XIX-j-1-k (NSZK, Admin., 1948–1963), 26. tétel, 1. doboz.

³⁹ Az NSZK-val kiépítendő hivatalos kapcsolataink előkészítése. [1956. június 8.] Magyar Országos Levéltár (MOL), XIX-j-1-k (NSZK, Admin., 1948–1963), 26. tétel, 1. doboz.

⁴⁰ A Kurt Hoffmann rendezésében, Liselotte Pulver címszereplésével készült nyugatnémet produkció „Magyarországon” játszódo jeleneteiben néhány anyanyelvi mellékszereplő is feltűnt.

⁴¹ Vö. Herbst: i. m.

⁴² H. Globke: Überlegungen und Planungen in der Ostpolitik Adenauers. In: D. Blumenwitz et al. (szerk.): Konrad Adenauer und seine Zeit. Stuttgart, 1976. 1. köt. 665–672.

⁴³ A magyar külügyi adminisztráció – mint fentebb már említettük – természetesen tisztában volt a nyugatnémet elvi állásponttal: az NSZK részéről „a keleti államokkal való diplomáciai kapcsolatok felvételére nem kerülhet sor, mert azok Keletnémetországot elismerték, s azzal szoros kapcsolatokat tartanak fenn.” Célkitűzéseink a Német Szövetségi Köztársaság viszonylatában. [1956. szeptember 7.] Magyar Országos Levéltár (MOL), XIX-j-1-k (NSZK, Admin., 1948–1963), 26. tétel, 1. doboz.

⁴⁴ B. Thoss: Die Doppelkrise von Suez und Budapest in ihren Auswirkungen auf Adenauers Sicherheits- und Europapolitik 1956/57. In: W. Heinemann – N. Wiggershaus (szerk.): Das internationale Krisenjahr 1956. München, 1999. 573–588.

⁴⁵ Békés Cs.: Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztüztüében, 1945–1990. Budapest, 2004. 243.

⁴⁶ P. Bender: Die „Neue Ostpolitik“. Vom Mauerbau bis zur Vereinigung. München, 1995.

⁴⁷ Horváth – Németh: i. m. 138 skk. l.